OBSERVAȚII DE STILISTICĂ SINTACTICĂ LA NIVELUL PROPOZIȚIEI ÎN LATINA CANTEMIRIANĂ

Florentina Nicolae
Universitatea *Ovidius* Constanța

Abstract
Dimitrie Cantemir is the first Romanian historian in the scientific meaning of the notion. Because of his works „Description of Moldavia" and „The Growth and Decay of the Ottoman Empire" he became the most important Romanian author of Latin language. The scientific style of his works has also artistic valences, expressed, at the syntanctical level, by the interest in formal harmony and syntactic symmetry. In this essay, we have illustrated the Cantemir's preoccupation for style using two of his less known works, De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus („On the ancient and recent names of Moldavia") and Historia Moldo-Vlachica („The Moldo-Valachian History").

Operele istorice redactate în limba latină ale lui Dimitrie Cantemir sunt considerate emblematice pentru latina românească din perioada iluminismului. Autorul lor a avut privilejul de a studia în biblioteci particulare şi publice valoroase, la Constantinopol, apoi la Moscova şi Sankt Petersburg, după cum o ilustrează materialul bibliografic amplu, citat în fiecare lucrare (*De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus, Historia Moldo-Vlachica, Descriptio Moldaviae, Incrementorum et decrementorum Aulae Othmannicae libri tres*).

Prin maniera de preluare a izvoarelor şi de analiză a informațiilor, Cantemir este considerat primul istoric român în sensul ştiințific al cuvântului. Cu toate acestea, preocuparea pentru stil a autorului este evidentă, mai ales în fragmentele care cuprind observații şi critici subiective.

În studiu de față, vom ilustra această idee pentru nivelul sintaxei propoziției, prin operele *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (embrionul „Descrierii Moldovei") şi *Historia Moldo-Vlachica* (varianta latină a „Hronicului vechimei a romano-moldo-vlahilor")[1].

Tendința de utilizare emfatică a nominativului se manifestă prin prezența unor construcții participiale în nominativ. Operele cantemiriene avute în vedere oferă două exemple de acest tip, ambele apărute în contextul unor parafraze după texte de limbă greacă: *...quo facinore incensus Traiani animus, secundo contra Dacos arma ducit* (HMV, I, 5, 16, p.160), *Blachi fugam*

[1] Vom utiliza abrevierile DMN pentru *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* (Despre numele antice şi contemporane ale Moldovei) şi HMV, pentru *Historia Moldo-Vlachica*.

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

fingentes, ille eos laxos habenis ad 30 stadia persequutus est (HMV, III,6,122, p.374). Primul exemplu este o parafrază după textul lui Dio Cassius, iar cel de-al doilea, după textul lui Choniates.

Acuzativul de obiect stă, de regulă, în faţa verbului regent. De fapt, se poate vorbi despre plasarea emfatică a complementului de obiect pe ultimul loc în succesiunea determinanţilor verbului. Chiar dacă verbul se află topicalizat, complementul de obiect îşi menţine poziţia finală, după celelalte complemente.

- *Videat Lector hac de re Matthei Praetorii "Gothicum Orbem"* (HMV, I, 4, 12, p.152) – "Să vadă Cititorul asupra acestui lucru *Lumea gotică* a lui Mattheus Praetorius" (HMV, p.153).

Complementul de obiect *orbem* este precedat atât de complementul de relaţie "de re", cât şi de determinanţii săi "Matthei Praetorii", respectiv "Gothicum", aflându-se, totodată, la distanţă faţă de predicatul "videat", plasat emfatic la începutul propoziţiei.

- *Quamvis saepe saepius Getae illi, sive Daci postea irruptiones et incursiones in Romanas provincias sociosque Romanos fecerint* (HMV, I, 4, 13, p.154) – "Cu toate că mai mult decât adesea acei geţi sau daci făcură mai apoi năvăliri şi năpădiri asupra provinciilor romane şi a aliaţilor romani<lor>" (HMV, p.155).

Complementele de obiect *irruptiones et incursiones* precedă alte două complemente în acuzativ de direcţie, *in (...) provincias sociosque*. Fiecare dintre acestea dezvoltă câte o sintagmă nominală bimembră, prin determinanţii *Romanas*, respectiv *Romanos*, autorul obţinând o armonie căutată la nivel sintactic (succesiuni de structuri binare, chiasm, efecte eufonice).

Postpoziţia complementului de obiect faţă de verbul regent este emfatică: *pro omnibus unius Eutropii, qui vitam scripsit Hadriani, 8., adferam testimonium* (DMN, 149r, p.50) – "pentru toţi la un loc voi aduce mărturia lui Eutropius, care a scris viaţa <împăratului> Hadrian (Cartea a 8-a)" (DMN, p.51), *animadvertat humanus Lector errorem Urekiae* (DMN, 162v, p.102) - "preabunul Cititor să ia aminte la greşeala lui Ureche" (DMN, p.103).

Verbul şi determinanţii săi pot crea un hyperbaton între atributul adjectival şi complementul de obiect regent, plasat, în această situaţie, după verbul predicat: *innumerosque alios in eo notant errores* (HMV, I, *Praef.*, 2, p.130) - "şi mai însemnează la el nenumărate alte greşeli" (HMV, p.131), *nec dissimiles his in chronographos proferunt sententias* (HMV, I, *Praef.*, 2, p.130) - "judecăţi deloc deosebite de acestea dau la iveală şi împotriva hronografilor" (HMV, p.131), *maximaque per loca atque saecula in iis stabilisse imperia* (HMV, I, *Praef.*, 3, 132) - "că au întemeiat acolo, prin locuri şi veacuri, măreţe

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

împărăţii" (HMV, p.131), *ferventissimas coram divino tribunali fudisse lacrymas* (HMV, I, 12, 39, p.200) - "a plâns în faţa judeţului lui Dumnezeu cu lacrimi fierbinţi" (HMV, p.201).

În organizarea sintagmei nominale ample, se manifestă preocuparea autorului pentru simetrie.

- *In stupidorum defraudatorumque ora incidentes in putidas execrabilesque fabulas pervertuntur* (HMV, I, 12, 37, p.196) - "ajungând în gurile tembelilor şi ale înşelătorilor se strică în nişte basne împuţite şi se scârbă" (HMV, p.197).

Predicatele *incidentes* şi *perventuntur* au fiecare câte un element subordonat, în acuzativ de direcţie, *in (...) oras*, respectiv *in (...) fabulas*. Fiecare dintre acestea are câte o pereche de determinanţi adjectivali, într-o perfectă simetrie sintactică:

S *stupidorum*
SR *in oras* - /
R *perventuntur* / \ S *defraudatorumque*
\ SR *in fabulas*-S *putidas*
\ S *execrabilesque*

- *Etenim Dacos, sive Getas dicas, Danubii meridionalem ripam non sub Augusto occupasse (contra quos non levia habuisse proelia perhibent), sed multis ante saeculis Mysiam totam possessam habuisse, contra quos victrices armas duxisse Lucium Valerium Flaccum ex Ovidii carminibus evincitur* (HMV, I, 2, 9, p.144) - "De asemenea din poemele lui Ovidiu se poate dobândi că dacii, fie că ai zice geţii, au ocupat malul de miazăzi al Dunării nu sub Augustus (<despre care> se arată că a dus împotriva lor bătălii nu uşoare), ci cu multe veacuri mai înainte au avut în stăpânire întreaga Mysie şi împotriva lor a câştigat Lucius Valerius Flaccus izbânzi cu armele <în mâini>" (HMV, p.145).

Şi în această frază simetria sintactică este remarcabilă. Cele două propoziţii principale, *perhibent* şi *ex Ovidii carminibus evincitur*, sunt precedate de câte o completivă infinitivală care începe cu complementul în acuzativ de direcţie prepoziţional *contra quos: contra quos non levia habuisse proelia*, respectiv *contra quos victrices armas duxisse Lucium Valerium Flaccum.*

Pe lângă tiparele sintactice care revin cu regularitate în textele cantemiriene, se poate observa că, în ceea ce priveşte complementul în

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

acuzativ, autorul construieşte accidental anumite structuri sintactice, repetabile fie în interiorul aceleiaşi fraze, fie în mai multe fraze succesive.

- *Dicit enim eum primam uxorem habuisse Valachiae Principis filiam (τῇ γὰρ πρώτῃ θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας ἄρχοντος οὔσῃ) secundam fratris uxoris sororem, quam detracto monastico habitu duxerat, tertiam Sphendoslavi Bulgariae Principis filiam* (DMN, 160v, p.96) - "Căci el spune că acela a avut-o de soţie dintâi pe fiica Domnului Valahiei *(τῇ γὰρ πρώτῃ θυγατρὶ τοῦ τῆς Βλαχίας ἄρχοντος οὔσῃ)*, a doua pe sora soţiei fratelui său, pe care o luase după ce <aceasta> lăsase straiul de călugăriţă, a treia pe fiica lui Svetoslav, Domnul Bulgariei" (DMN, p.97).

Pentru a evita redundanţa, autorul elimină sintagma *uxorem habuisse*, păstrând doar atributele adjectivale *secundam*, respectiv *tertiam.* Simetria sintactică priveşte fragmentele de enunţ *primam uxorem habuisse Valachiae Principis filiam*, *secundam fratris uxoris sororem*, şi *tertiam Sphendoslavi Bulgariae Principis filiam*. Pe lângă sintagma *uxorem habuisse* (prezentă sau subînţeleasă în text), Cantemir plasează mai întâi câte un atribut adjectival, *primam, secundam, tertiam*, apoi câte o serie de determinanţi în genitiv, *Valachiae Principis, fratris uxoris*, respectiv *Sphendoslavi Bulgariae Principis*, în final, câte un atribut apoziţional, *filiam, sororem*, respectiv *filiam.*

În prefaţa primei cărţi din HMV, autorul începe trei fraze succesive cu câte un acuzativ exprimat prin substantiv propriu: *Herodotum (...) accusant*; *Thucydidem (...) perhibent; Xenophontem (...) asserunt* (HMV, I, *Praef.*, 2, p.130) - "pe Herodot (…) îl învinuiesc; [despre] Tucidide (…) spun; despre Xenofon (…) susţin" (HMV, p.131).

Aşadar se poate observa că autorul tinde să păstreze un tipar sintactic anume pe toată întinderea expunerii unei idei, alăturând coerenţei de fond, simetria formală.

Cu ajutorul complementelor în dativ de atribuire, autorul realizează figuri stilistice de o complexitate neîntâlnită la celelalte tipuri de dativ.

- *... Getis antiquum nomen remansisse incolis* (DMN, 145v, p.36) - "… locuitorii (…) au rămas totuşi cu numele de geţi" (DMN, p.37).

Substantivul *incolis* este despărţit prin hyperbaton de atributul adjectival *Getis*. Această figură de stil apare foarte rar pentru sintagmele nominale cu regentul în dativ.

- *... Dubitatur, utrum eadem nomina eisdem gentibus, an alia pro aliis attribuantur* (DMN, 151r, p.58) - "… să se işte mare îndoială (…),

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

dacă aceleaşi nume sunt de dat aceloraşi neamuri sau unele în locul altora" (DMN, p.59).

Autorul utilizează de două ori în acelaşi context figura stilistică numită *polyptoton* (poliptot): *eadem - eisdem, alia - aliis.* Aceasta este folosită datorită preocupării intense a scriitorului pentru eufonie, care apare pe tot parcursul textului.

Dativul de proximitate apare, în aproape toate situaţiile, după verbe compuse. Sunt preferate compusele cu *ad-, ante-, con-, prae-, praeter-, sub-* si *super-.*

Aceste complemente sunt plasate verbului regent. Postpunerea lor este de natură emfatică, atunci când se referă la opiniile istoricilor: *si confidamus Ureke* (DMN, 163r, p.104) - "dacă l-am crede pe Ureche" (DMN, p.105), *quo videtur consentiri antiquis historicis de coloniis a Traiano in Dacia positis* (HMV, I, 9, 27, p.180) - "prin asta el pare să fie de acord cu vechii istorici asupra coloniilor aşezate de Traian în Dacia" (HMV, p.181), *patiatur, quaeso, Lector similia a nobis praeponi authori* (HMV, I, 9, 28, p.184) - "să rabde, rogu-mă, Cititorul, ca şi noi să-i punem în faţă autorului <argumente> asemănătoare" (HMV, p.185), *hanc nostram opinionem neque ut certissimam, neque ut sine dubio credendam Lectori proponimus* (HMV, II, 4, 64, p.246) - "această părere a noastră nu o punem în faţa Cititorului nici spre a o crede una foarte sigură, nici una fără de îndoială" (HMV, p.245).

Uneori, Cantemir reia o idee, folosind complementul în dativ pe lângă determinate din aceeaşi familie lexicală: *quemlibet debere esse veritati magis amicum, quam Platoni et Socrati* (DMN, 144r, p.28) – "oricine se cade să fie mai apropiat prieten adevărului decât lui Platon sau lui Socrate" (DMN, p.29); *hoc tamen inviolabili condicioni subdiderunt, ut veritatis amicitiam tum Platonicae, tum Socraticae anteponamus* (HMV, II, *Prooem.*, 50, p.216) – "dar cu condiţia de necălcat de a pune prietenia faţă de adevăr înaintea celei pentru Platon şi pentru Socrate" (HMV, p.217). În exemplul din DMN, *Platoni* şi *Socrati* sunt complemente în dativ pe lângă substantivul *amicus*. În HMV, atributele adjectivale *Platonicae* şi *Socraticae* determină substantivul subînţeles *amicitiae*, în dativ de proximitate cerut de verbul *anteponamus*. Aşadar, aceeaşi idee este exprimată prin mijloace sintactice şi lexicale asemănătoare, deşi apare în două lucrări diferite.

Ideea că omul trebuie să îşi servească mai mult ţara şi prietenii decât propriile interese este un topos preferat al autorului: *non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum* (HMV, I, *Praef.*, 6, p.136) - "n-avem a trăi numai pentru noi, ci şi pentru patrie şi pentru prieteni" (HMV, p.137), *duplo quasi*

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

calcari, tum Patriae, tum amicis ad syncere atque infucate serviendum concitato (HMV, II, *Prooem.*, 50, p.216) - "parcă m-au îmboldit cu doi pinteni <adânc> înfipți, spre a sluji sincer şi neprefăcut atât patriei, cât şi prietenilor" (HMV, p.217).

Asocierea ideii de "patrie" cu cea de "prieteni" apare reluată în formulări armonios construite.

- *Itaque quatenus patriae fidelitati et amicorum petitioni satisfecisse videamur* (HMV, I, *Praef*., 6, p.136)- "Astfel, ca să putem părea că ne-am îndeplinit datoria de credință față de patrie şi față de cererea prietenilor" (HMV, p.137).

Verbul *satisfacio* este determinat de două complemente în dativ, *fidelitati* şi *petitioni*, ambele fiind precedate de câte un atribut în genitiv.

- *Non solum nobis et Patriae (iuxta Platonicum illud praeceptum), sed et amicis, veritatis nempe amatoribus, iustisque rerum examinatoribus serviendum* (HMV, I, 6, 17, p.164)- "nu ne vom sluji numai pe noi şi patria noastră (după acel sfat al lui Platon), ci şi pe prieteni, anume pe cei iubitori de adevăr şi drepți cercetători ai lucrurilor <petrecute>" (HMV, p.165).

Există trei complemente în dativ pe lângă *serviendum*: *nobis*, *Patriae* şi *amicis*. Autorul atrage atenția asupra ultimului dintre acestea, pe de o parte prin folosirea conjuncției adversative *sed*, pe de altă parte, prin seria de determinanți adjectivali, *amatoribus* şi *examinatoribus*, plasați după regent, în poziție emfatică. Acestea dezvoltă, la rândul lor, sintagme nominale simetrice, fiind precedate de câte doi determinanți:

nobis
|
Patriae S *veritatis*
| SR *amatoribus* /
R *amicis* / \ S *nempe*
S *iustisque*
\ SR *exanimatoribus* /
\ S *rerum*

În unele situații, atributul în genitiv poate fi socotit ca echivalent al unui adjectiv, mai ales când este vorba despre apartenența la un grup, la o specie, la

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

o categorie. În latina clasică, determinantul, fie genitival, fie adjectival, este scos în evidență prin plasarea sa în fața regentului.[2]

În latina cantemiriană din DMN şi HMV, atributul în genitiv de apartenență este atât de frecvent situat înaintea regentului, încât intenția de expresivitate este diminuată: *ab extremis Sarmatarum finibus* (DMN, 150r, p.56) – "de la hotarele cele mai îndepărtate ale sarmaților" (DMN, p.57), *huius Romanorum ex Dacia mutationis unicam tantum assignant causam* (HMV, II, 4, 62, p.244) - "despre această strămutare a romanilor din Dacia pomenesc numai această singură pricină" (HMV, p.245), *primam silentii Graecorum scriptorum causam* (HMV, II, 15, 91, p.312) - "prima pricină a tăcerii scriitorilor greci", *de Valachorum gente* (HMV, III, 4, 115, p.364) - "despre neamul românilor" (HMV, p.365).

Plasarea genitivului obiectiv după regent poate avea deseori valoare emfatică: *Aelius Hadrianus adopticius et successor et potissime aemulus gloriae Traiani* (HMV, II, 3, 57, p.232) - "Aelius Hadrianus, ca unul care fusese adoptat ca urmaş şi <era> mai cu seamă un emul al gloriei lui Traian" (HMV, p.233), *Zoë, nova Dalida, novorum appentissima maritorum* (HMV, II, 20, 101, p.338) - "Zoe, noua Dalida, prea doritoare de noi soți" (HMV, p.339), *notitia de clade Latinorum in Europa et de captione Balduini* (HMV, III, 8bis, 129, p.388) - "vestea despre măcelărirea latinilor în Europa şi despre prinderea lui Balduin" (HMV, p.389).

Atributul adjectival cu rol de epitet poate fi plasat atât înainte, cât şi după atributul genitival. Regentul este considerat de autor drept reper exclusiv pentru obținerea emfazei, astfel încât raportul topic dintre cei doi determinanți ai săi nu are valențe expresive. Totuşi, predomină antepunerea epitetului: *prius hac memorabili Polonorum strage* (DMN, 162v, p.102) - "mai înainte de acest prăpăd al polonilor" (DMN, p.103), *in tam saevo sitis ardore* (HMV, 1, 12, 38, p.198) - "în mijlocul unei atât de crâncene arşițe a setei" (HMV, p.199), dar şi *eloquens scriptorum stylus* (HMV, I, *Praef*., 4, p.134) - "pana cea pricepută a scriitorilor" (HMV, p.135), *illarum tempestatum egregius scriptor* (HMV, III, 2, 110, p.356) - "ales scriitor al acelor vremi" (HMV, p.357).

Topica normală a acestui tip de genitiv este după regent: *nemo scriptorum* (DMN, 158v, p. 86) - "nici unul dintre istorici" (DMN, p.87), *multum luminis* (DMN, 159r, p.88) - "multă luminare" (DMN, p.89), *51 tantum annorum* (DMN, 160v, p.94) - "se află la mijloc numai 51 de ani" (DMN, p.95).

[2] Cf. J. Marouzeau, 1922, p. 124.

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

Plasarea atributului în genitiv partitiv înaintea regentului are valoare emfatică: *longam historicorum illorum temporum seriem* (DMN, 147v, p.44) - "lungul şir al istoricilor acelor vremuri" (DMN, p.45), *certam Daciae partem* (HMV, I, 1, 7, p.138) - "o parte anumită a Daciei" (HMV, p.139), precum şi *magnum captivorum iumentorumque numerum* (HMV, 12, 39, p.200) - "un mare număr de prinşi şi de vite" (HMV, p.201), faţă de *in numerum historicorum recepti sunt*(HMV, I, 13, 41, p.202) - "sunt cuprinşi (…) în rândul istoricilor" (HMV, p.203).

Antepunerea expresivă faţă de regent atrage şi plasarea emfatică a atributului adjectival faţă de determinatul genitival: *particulam quandam ingeniti et congeniti amoris* (DMN, 144r, p.28) - "măcar o părticică din acea dragoste născută în şi o dată cu ei" (DMN, p.28), *magni aliquid momenti habemus* (DMN, 160r, p.92) - "avem lucruri însemnate" (DMN, p.93).

Dacă atributul adjectival este exprimat prin participiu, autorul îl scoate în evidenţă prin postpunerea faţă de determinanţii proprii: *reliquias quoque Gotthorum sub Hunnorum oppressione ac servitute manentium* (HMV, II, 9, 77, p.280) - "restul goţilor rămaşi sub împilarea şi în robia hunilor" (HMV, p.281), *generale Romanorum in Dacia atque Mysia antiquitus habitantium* (HMV, III, 12bis, 139, p.414) - "întregul romanilor care locuiau în Dacia şi în Mysia" (HMV, p.415).

Ambele secvenţe au o structură similară: regentul este succedat de un atribut în genitiv partitiv, *Gotthorum*, respectiv *Romanorum*, după care urmează o serie de deteminanţi dependenţi fiecare de atributul adjectival al substantivului în genitiv: *sub Hunnorum oppressione ac servitute manentium*, respectiv *in Dacia atque Mysia antiquitus habitantium.*

Topica expresivă afectează *complementul superlativului*, care este mereu plasat emfatic înaintea regentului: *Dacos Scytharum vult esse clarissimos* (DMN, 144v, p.30) - "vrea ca dacii să fie cei mai vestiţi dintre sciţi", *Daci essent omnium barbarorum belicosissimi* (HMV, I, 4, 14, p.158) - "dacii ar fi cei mai războinici dintre toţi barbarii" (HMV, p.159).

În majoritatea situaţiilor, genitivul calitativ este poziţionat emfatic faţă de regent: *minorem eiusdem formae crucem* (DMN, 150r, 56) - "o cruce mai mică de aceeaşi formă" (DMN, p.57), *Nicephorus Gregoras, tantae autoritatis scriptor* (DMN, 160r, p.94) - "Nichifor Gregoras, un scriitor cu o asemenea autoritate" (DMN, p.95), *columnam marmoream tantae altitudinis* (HMV, I, 12, 39, p.200) - "o coloană de marmură atât de înaltă" (HMV, p.201).

Forţa expresivă a sintagmei este sporită uneori prin coordonarea atributului genitival cu un atribut adjectival cu valoare de epitet: *ille*

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

mendacissimus et impudicae frontis homuncio[3] *Simeon Monachus* (158r, p.84) - "acel ins plin de minciună şi de sfruntare, călugărul Simion" (DMN, p.85), *talibus facinorosis et mali genii hominibus* (HMV, I, 11, 35, p.194) - "de asemenea răufăcători de rea teapă" (HMV, p.195).

Indiferent de tipul complementului în ablativ, Cantemir plasează preferenţial determinanţii acestuia între prepoziţie şi regent: *de nominum in illo tractu habitantium nationum diversitate* (DMN, 144v, p.30) – "deosebitele denumiri ale neamurilor care locuiesc această întindere" (DMN, p.31), *in parvae rei (ita enim hisce saeculis congnominanda est Magna olim et Parva et Mediterranea et [et] Cisdanubiana et Graecana et Scythica appellata nostra Valachia) descriptione* (HMV, III, *Prooem.*, 1, 107, p.350) - "şi în descrierea unui mic lucru (căci astfel trebuie chemată a poreclă în veacurile de acuma Valahia noastră, cea numită pe vremuri cea Mare şi cea Mică şi Cisdanubiană şi Grecană şi Scitică)" (HMV, p.351), *sub Regum Hungariae regimine* (HMV, III, 10, 135, p.400) - "sub ocârmuirea regilor Ungariei" (HMV, p.401).

Complementele cu valoare temporală în ablativ locativ sunt folosite fără prepoziţie şi poziţionate emfatic, dacă se referă la ani şi luni: *Anno 451, saeviente hyeme, Attila in Germaniam saeviendum intrat* (HMV, II, 12, 82, p.292) - "În anul 451, într-o iarnă crâncenă, Attila intră în Germania spre a o bântui" (HMV, p.293), *Romanus anno 969, conscia facinoris Augusta Theophanone, ab Ioanne Czimiscio in thoro dormiens interfectus est, Decembris 11ª* (HMV, II, 20, 100, p.334) - "Romanos, în anul 969, ştire asupra faptei având şi Augusta Theophano, a fost omorât în pat, dormind, de către Ioan Czimisces, în 11 ale lui decembrie" (HMV, p.335), *postea in balneo eiusdem iussu a Michaele Paphlagone, quem deperiebat, suffocatus est, Aprilis 11ª* (HMV, II, 20, 101, p.336) - "a fost mai apoi înăbuşit în baie, tot din porunca ei, de către Mihail Paphlagonianul, după care era pierdută, în 11 ale lui aprilie" (HMV, p.337).

Complementul în *ablativul comparaţiei* este poziţionat emfatic, precedând întotdeauna regentul: *cum luce clarius sit* (DMN, 151v, p.60) - "când este mai limpede ca lumina zilei" (DMN, p.61); *cum esset Crales quadragenarius, et quinque annis socero natu maior* (DMN, 161r, p.96) - "deşi Craiul era pe la patruzeci de ani şi cu cinci ani mai vârstnic decât socrul său" (DMN, p.97).

Ablativul privativ (*ablativus inopiae*) apare nu arareori fără prepoziţie: *luminibus orbavit* (HMV, II, 18, 95, p.320) - "l-a lipsit de ochi" (HMV, p.320);

[3] La Cantemir, *homuntio*: 1983, p. 84, n. 494.

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

pelle eum exuisse (HMV, II, 20, 101, p.336) - "l-au jupuit de piele" (HMV, p.337); *vacuatam incolis suis* (HMV, 20, 103, p.342) - "golită de locuitorii săi".

Capacităţile expresive ale unui astfel de ablativ sunt exploatate, uneori, prin realizarea unor simetrii sintactice.

- *...Severiores et ab omni criminatione, sive φιλαυτίας macula purgatiores appareamus* (HMV, I, 6, 17, p.164) - "spre a se vedea (…) că suntem cât mai severi şi mai curăţaţi de orice învinuire sau pată a " dragostei de sine " " (HMV, p.165).

De verbul *appareamus* depind două nume predicative emfatice, coordonate copulativ, *severiores* şi *purgatiores*. Ultimul are doi determinanţi în ablativ privativ, *ab criminatione* şi *macula*, fiecare cu câte un atribut, *omni*, respectiv *φιλαυτίας*:

R *appareamus* - S *severiores*
\ SR *purgatiores* - SR *ab criminatione* - S *omni*
\ SR *macula* - S *φιλαυτίας*

- *...Nuptias filiae Principis, aliqua nominis celebritate et facultatum affluentia carentis* (HMV, III, 12, 137, p.410) - "<să o ia> în căsătorie pe fiica unui principe lipsit de oarecare faimă a numelui şi de belşug de averi" (HMV, p.411).

Cele două complemente ale regentului *carentis*, *celebritate* şi *affluentia*, sunt precedate de câte un atribut genitival, *nominis*, respectiv *facultatum.*

R *carentis* - SR *celebritate* - S *aliqua*
\ \ S *nominis*
SR *affluentia* - S *facultatum*

Ablativul instrumental după adjective este încărcat de valori expresive şi, astfel, situat emfatic înaintea regentului: *quibus nos monumenta sive laude, sive vituperio digna ob oculos poni credimus* (HMV, I, *Praef*., 2, p.128) - "prin care noi credem că ne sunt aşezate înaintea ochilor semn ale amintirii demne fie de laudă, fie de ocară" (HMV, p.129); *armis et alio bellico apparatu ornatos* (HMV, I, 11, 35, p.194) - "îmbrăcaţi în arme şi cu cealaltă alcătuire de război" (HMV, p.195); *magna praeda onustos* (HMV, I, 13, 44, p.206) - "încărcaţi cu mare pradă" (HMV, p.207); *non tamen aliqua veterum scriptorum authoritate alicuius freti* (HMV, II, 15, 91, p.312) - "dar nu sprijinindu-ne pe vreo autoritate a cuiva dintre vechii scriitori" (HMV, p.313); *vir omni laude dignus* (HMV, II, 20, 102, p.338) - "un bărbat demn de toată lauda" (HMV,

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

p.339); *nihil sua persona dignum* (HMV, III, 5, 119, p.370) - "nimic vrednic de persoana sa" (HMV, p.371).

Complementul în ablativul calităţii apare însoţit de un atribut adjectival. Cantemir acordă o valoare expresivă acestui tip de complement, folosindu-l, de regulă, alături de un adjectiv calificativ. În mod normal, locul său este înaintea substantivului[4]: *aequo et syncero animo ducere* (HMV, I, 6, 17, p.164) - "să scoatem totul cu suflet drept şi deschis" (HMV, p.165); *Lector vero indifferenti animo tranquillus* (HMV, I, 9, 26, p.178) - "iar Cititorul, liniştit şi cu suflet nepărtinitor" (HMV, p.179); *illaesa conscientia et puroque*[5] *animo exponamus* (HMV, I, 11, 34, p.192) - "să arătăm cu conştiinţa nepătată şi cu sufletul curat" (HMV, p.193).

În textul cantemirian, emfaza este susţinută şi de izolarea adjectivului de determinatul său, prin verbul regent al acestuia: *lynceis perquirere oculis* (DMN, 159r, p.88) - "să cercetăm (…) cu ochii ca ai râsului" (DMN, p.88); *<a>equo tolerare animo* (HMV, I, 13, 41, p.202) - "să răbdăm cu suflet împăcat" (HMV, p.203); *benignum lectorem patienti et tranquillo ferre animo* (HMV, II, 1, 50, p.220) - "Cititorul binevoitor va îndura cu suflet răbdător şi liniştit" (HMV, p.221).

Ablativul de relaţie are o poziţie emfatică, îndeosebi dacă exprimă un punct de vedere al autorului: *itaque meo iudicio vix aliquis in tot variis diversique variarum et diversarum patriarum scriptoribus, catalogis reperiet benignus Lector* (DMN, 144r, p.28) - "aşadar, după judecata mea, faţă cu scriitorii atât de diferiţi şi de deosebiţi ai diferitelor şi deosebitelor ţări, abia de va putea vreunul dintre binevoitorii cititori să găsească prin catastihuri" (DMN, p.29); *quod, mea quidem opinione, veritati minime consentaneum est* (DMN, 145v, p.36) - "lucru care, cel puţin după părerea mea, se potriveşte foarte puţin cu adevărul" (DMN, p.37).

Prin acest tip de ablativ, Cantemir creează simetrii sintactice expresive.

- *Gentem Polonam natione quidem esse Sclavam, genere vero ac dialecto Graecam, imo Atticam* (HMV, I, *Praef.*, 4, p.134) - "că neamul polon este după stirpe slav, dar după fel şi după grai - grecesc, ba chiar attic" (HMV, p.135).

Complementul de relaţie *natione* este plasat emfatic înaintea regentului său *Sclavam*, cu funcţia sintactică de nume predicativ. Urmează o pereche de

[4] Cf. J. Marouzeau, 1922, p. 75.
[5] La Cantemir, *purique*: 1983, p. 192, n. 15.

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

alte asemenea complemente, *genere ac dialecto,* cărora le corespund simetric două nume predicative, *Graecam, imo Atticam*.

Poziția complementul de relație față de regentul său depinde de valoarea expresivă a fiecăruia. Astfel, în situația *animo fortissimi, corpore robustissimi* (HMV, I, 4, 14, p.158) - "tari la suflet şi vânjoşi la trup" (HMV, p.159), adjectivele regente *fortissimi* şi *robustissimi* sunt relaționate semantic, între ele nu există un raport opozitiv. Acesta se realizează la nivelul termenilor subordonați *animo,* respectiv *corpore,* plasați emfatic înaintea regenților lor. Pe de altă parte, în situația *Mauricius celeber ducatu, celeberrimus Principatu* (HMV, II, 14, 88, p.306) - "Mauricius, vestit ca general, foarte vestit ca împărat" (HMV, p.307), adjectivele regente *celeber* şi *celeberrimus* se află în opoziție expresivă, de aceea complementele lor *ducatu*, respectiv *Principatu* se află, în topică normală, în urma determinaților.

Formele *adverbializate* ale ablativului instrumental pot fi folosite pentru obținerea unor efecte stilistice.

- *Nos videlicet sine ulla animi passione omnium authorum tam dextra, quam sinistra, ut ab iis audire, ita a nobis aliis eadem immutate atque indiminute referre* (HMV, I, 13, 41, p.202) - "…anume că, fără de nici o patimă, tot cum dăm ascultare, <luându-le> de la alții, atât <vorbelor> de bine, cât şi celor de rău ale tuturor autorilor, tot astfel înfățişăm, <dându-le> altora de la noi, aceleaşi lucruri, fără de schimbare şi fără de scădere" (HMV, p.203).

Este de remarcat aici folosirea expresivă a adverbelor *dextra* şi *sinistra*, provenite din forme nominale de ablativ prosecutiv. În acest context, situate în simetrie sintactică, ele au sensul de "vorbe de bine", respectiv "vorbe de rău".[6] Datorită semnificației speciale, devin apte de a-şi subordona un atribut genitival, *authorum*, care le precedă, în poziție emfatică.

Preocuparea pentru formă a autorului este evidentă; ea transpare şi la nivelul utilizării diverselor valențe ale cazurilor gramaticale. Nu sunt folosite valențe care ar sugera implicarea subiectivă a autorului, precum acuzativul exclamativ, cel epexegetic sau genitivul exclamativ, cu toate acestea, autorul face concesii frumuseții formale, depăşind uneori chiar criteriul proprietății termenilor, esențial într-un text istoric. Frapează, la Cantemir, preocuparea pentru simetria formală, în care intră construcțiile chiasmice, sintagmele cu determinanții plasați în fața sau în jurul elementului regent, emfaza termenilor

[6] Cf. D. Cantemir, 1983, p. 203, n. 194.

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)

cu încărcătură informațională semnificativă, dar şi atenuarea caracterului emfatic prin repetiția unui anumit tip de topică.

BIBLIOGRAFIE:

Dimitrie Cantemir, 1983: *De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus* şi *Historia Moldo-Vlachica*, Prefață de Virgil Cândea, Ediție critică, traducere, introducere, note şi indici de Dan Sluşanschi, în *Opere complete*, Vol. IX, Tomul I, Editura Academiei Române, Bucureşti.

Benner, Margareta şi Tengström, Emin, 1977: *On the Interpretation of Learned Neo-Latin. An explorative study based on some texts from Sweden (1611 - 1716)*, Acta Universitatis Gothoburgensis.

Ernout, Alfred - Thomas, François, 1953²: *Syntaxe latine*, Librairie C. Klincksieck, Paris.

Ijsewijn, Iozef, 1977: *Companion to Neo-Latin Studies*, Amsterdam.

Marouzeau, J., 1922: *L'ordre des mots dans la phrase latine*, Librairie Ancienne Honoré Champion, Paris.

Sluşanschi, Dan, 1994: *Sintaxa limbii latine*, Vol. I: *Sintaxa propoziției*, Editura Universitãții Bucureşti.

BDD-A3683 © 2005 Ovidius University Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:43:12 UTC)